

KVALIFIKATATIV SINTAKSEMALAR HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Eshtemirova Nozliya Elmurod qizi

Innovatsion Texnologiyalar Universiteti talabasi

nozliyaeshtemirova77@gmail.com 95.2129777

Annotatsiya: Mazkur maqolada kvalifikativ sintaksemalarning tabiati, ularning gap tuzilishidagi oʻrni hamda semantik-funksional xususiyatlari haqida umumiy tahlil berilgan. Shuningdek, oʻzbek va ingliz tillarida kvalifikativ sintaksemalarning ifodalanishi qiyosiy tahlil asosida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Sintaksema, kvalifikativ, semantika, funksiya, qiyosiy tahlil, ot sintaksemalari, sifatlovchi birliklar.

Abstract: This article provides a general analysis of the nature of qualificative syntaxemes, their syntactic functions, and semantic features within sentence structures. A comparative approach is used to analyze how qualificative syntaxemes are represented in Uzbek and English languages.

Keywords: Syntaxeme, qualificative, semantics, function, comparative analysis, noun syntaxemes, descriptive units.

Аннотация: В статье дается общий анализ природы оценочных синтаксем, их синтаксических функций и семантических особенностей в структурах предложений. Для анализа того, как оценочные синтаксемы представлены в узбекском и английском языках, используется сравнительный подход.

Ключевые слова: синтаксема, оценочный, семантика, функция, сравнительный анализ, синтаксемы существительных, описательные единицы.

Kirish

Til sintaksisi — bu soʻzlar va ularning birliklar orqali gap tuzish qonuniyatlarini oʻrganadigan tilshunoslik sohasi. Sintaktik birliklardan biri sifatida sintaksema tushunchasi tilning zamonaviy nazariyalarida alohida oʻrin tutadi. Kvalifikativ sintaksemalar esa gapda aniqlovchi, sifatlovchi, taʼriflovchi maʼno yuklovchi birliklar sifatida qaraladi.

Asosiy qism

Kvalifikativ sintaksema tushunchasi va uning mohiyati

Kvalifikativ sintaksema (lotincha *qualificare* — “taʼrif bermoq”) — bu gapda asosiy ot yoki predmetga nisbatan belgi, holat, taʼrif yoki boshqa xususiyatni bildiruvchi

sintaktik birlikdir. Ular sintaksis darajasida gapning mazmuniy aniqligini ta'minlaydi va predmet haqida qo'shimcha ma'lumot beradi.

Kvalifikativ sintaksemalar turli so'z turkumlarida ifodalanishi mumkin:

- a) **Sifatlar orqali:** *yaxshi o'qituvchi, chiroyli ayol*
- b) **Ravishlar orqali:** *juda tez yugurdi, nihoyatda dono*
- c) **Sifatdoshlar orqali:** *kelayotgan mehmon, o'qigan bola*
- d) **Sonlar orqali:** *uchta kitob, besh yigit*

Bu birliklar gapda aniqlovchi (atributiv) vazifasini bajaradi va ko'pincha o'zidan keyin keluvchi ot bilan birikadi.

Ingliz tilida ham xuddi shunday vazifani **adjectives, participles, adverbs, va quantifiers** bajaradi:

- a) *a red apple, three young boys, quickly written letter, very smart student*
- Bu elementlar gapdagi otni tavsiflab, unga nisbatan qo'shimcha semantik yuk beradi.

2. Kvalifikativ sintaksemalarning grammatik va semantik-funksional xususiyatlari

a) Grammatik xususiyatlar:

O'zbek tilida:

- a) Belgilovchi birliklar (sifat, ravish) har doim aniqlanayotgan otning oldida keladi: *yashil daraxt, baland bino.*
- b) Sifatlar ko'plikda yoki jinsga qarab o'zgarmaydi, ammo ot o'zgaradi: *yaxshi bola – yaxshi bolalar.*

Ingliz tilida:

- a) Adjective har doim otning oldidan keladi: *old house, beautiful girl*
- b) Sifatlar grammatik ravishda o'zgarmaydi: *a young man – young men*

b) Semantik-funksional xususiyatlar:

Kvalifikativ sintaksemalar quyidagi semantik vazifalarni bajaradi:

Funktsiya	Tushuntirish	Misol (O'zbekcha)	Misol (Inglizcha)
Ta'riflovchi	Predmetning tashqi yoki ichki sifatini bildiradi	katta uy	a big house
Baholovchi	Subyektiv baho bildiradi	yomon odat	a bad habit
Holat ifodalovchi	Predmetning vaqtinchalik holatini bildiradi	charchagan bola	the tired boy
Nisbiy bildiruvchi	belgini Nisbiy so'zlar orqali aniqlik kiritadi	tosh yo'l	a stone road

3. O‘zbek va ingliz tillarida kvalifikativ sintaksemalarning qiyosiy tahlili

O‘zbek va ingliz tillari morfologik tuzilishi jihatidan farq qilgani sababli, kvalifikativ sintaksemalar har ikkala tilda turlicha ifodalanadi. Quyidagi jadvalda ularning asosiy farqlari ko‘rsatilgan:

Aspekt	O‘zbek tili	Ingliz tili
So‘z tartibi	Sifat + Ot: <i>chiroyli ayol</i>	Adjective + Noun: <i>beautiful woman</i>
Ko‘plik	Sifat o‘zgarmaydi: <i>yaxshi bolalar</i>	Adjective o‘zgarmaydi: <i>good boys</i>
Tarkibi	Bitta yoki bir nechta so‘zli: <i>juda chiroyli</i>	Bitta yoki bir nechta so‘zli: <i>very beautiful</i>
Bog‘lanish	Mustaqil yoki otga bog‘langan holda	Har doim otga bevosita bog‘langan
Talaffuzdagi urg‘u	Ma’no yukiga qarab o‘zgaradi	Stress asosan otga yaqin joylashadi

4. Gapdagi roli va sintaktik funksiyasi

Kvalifikativ sintaksemalar gapda quyidagi sintaktik rollarni bajaradi:

- Aniqllovchi (determinant):** *aqli bola* – bu yerda “aqli” aniqllovchi sifatida xizmat qiladi.
- Kesimning tarkibiy qismi:** *U charchagan edi* — bu yerda sifatdosh kesimga bog‘langan.
- Hol vazifasida:** *U tez yugurdi* – ravishli kvalifikativ hol sifatida xizmat qiladi.

Ingliz tilida ham bu rollar mavjud:

- A smart child* – attributive role
- He is tired* – predicate adjective
- He ran quickly* – adverbial modifier

5. Kvalifikativ sintaksemalarning nutq ifodasi va uslubiy boyligi

Kvalifikativ sintaksemalar tildagi estetik, badiiy va emotsional ifodaning asosiy vositalaridan biridir. Adabiy til va publitsistik uslubda ularning qo‘llanilishi matnni boyitadi:

- O‘zbek adabiyotida: *O‘tkir Hoshimov asarlaridagi “mehribon ona”, “sabrli chol” kabi iboralar*
- Ingliz adabiyotida: *Charles Dickens’ work: “a miserable boy”, “a gloomy morning”*

Xulosa

Kvalifikativ sintaksemalar til strukturasi va mazmuniy ifodaning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Ular gapda predmet yoki hodisani aniqlashtirish, unga ta'rif berish, estetik va emotsional baho yuklash kabi asosiy vazifalarni bajaradi. Bu sintaktik birliklar vositasida tilning tasviriy va funksional imkoniyatlari kengayadi, nutq esa aniq, obrazli va ifodali tus oladi.

O'zbek va ingliz tillarida kvalifikativ sintaksemalarning o'rganilishi tilshunoslik sohasida ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Har ikki tilga xos fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlar, shuningdek, nutqdagi ifoda usullari taqqoslanganida, ularning umumiyliklari bilan birga farqlari ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, so'z tartibi, grammatik moslashuv, va urg'u kabi omillar bu birliklarning tilda qanday ishlatilishini aniqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kvalifikativ sintaksemalarning chuqur tahlili nafaqat sintaksis nazariyasini boyitadi, balki tarjima nazariyasi, adabiy tahlil, nutq madaniyati va lingvodidaktik faoliyatda ham qo'llanilishi mumkin. Shu sababli, ushbu sintaktik birliklarning har ikki tildagi tadqiqoti kelgusida xalqaro lingvistik tadqiqotlar uchun ham poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Axmedov A. **Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi.** — Toshkent: Fan, 1983.
2. Rasulov A. **O'zbek tilida sintaktik birliklar.** — Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
3. Qodirov A. **Sintaktik birliklar tahlili.** — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
4. Sirojiddinov S. **Tilshunoslikka kirish.** — Toshkent: Universitet, 2010.
5. Бондарко А.В. **Функциональная грамматика.** — Санкт-Петербург: Наука, 1991.
6. Гак В.Г. **Сравнительная типология английского и французского языков.** — Москва: Высшая школа, 1977.
7. Кобрин Н.А., Корнилова Е.А., Муратова Г.В. **Грамматика современного английского языка.** — Москва: Юрайт, 2000.
8. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. **A Comprehensive Grammar of the English Language.** — London: Longman, 1985.
9. Huddleston R., Pullum G.K. **The Cambridge Grammar of the English Language.** — Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
10. Crystal D. **The Cambridge Encyclopedia of the English Language.** — Cambridge: Cambridge University Press, 1995.